

TÜRK DÜNYASI'NDA VE ANADOLU'DA KOPUZ

Kopuz In The Turkish World And Anatolia

Dr. Nesrin FEYZİOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada mûsikî tarihine başlangıç sayılabilecek kadar eski bir geçmişe sahip olan kopuz, çeşitli bakımlardan ele alınıp incelenmiştir. Eski, yeni; yerli yabancı birçok kaynak gözden geçirilerek, kopuzun kelime anlamı, kaynağı, şekli, yapısal ve müzikal özellikleri belirtilmiştir.

Gezdiği coğrafyalarda onu kullanan toplulukların melodi yapılarına göre uğradığı değişiklikler, Türk toplulukları içindeki kullanım alanı araştırılmış, Ozanlık müessesesi ile ilgisi, âşıklık geleneği içindeki yeri üzerinde durulmuştur.

Dede Korkut'tan başlayarak, kopuzu işleyen şâir ve yazarların değerlendirmelerine yer verilerek, bir mûsikî aleti olarak fonksiyonları ve Türk mûsikîsinin gelişimindeki rolüne işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kopuz, Türk Dünyası, Şaman, Baskı, Türk Mûsikîsi

ABSTRACT

In this study, "kopuz" the use of which dates back to the beginning of the history of music, has been studied in various respects. A number of Turkish and foreign sources have been examined and the meaning of the word "kopuz" and its origin, the shape and formal and musical qualities of the instrument have been studied. The changes it underwent in accordance with the melody structures of the communities which used it and its use by Turkish communities have been analysed, and the relationship between kopuz and poetastical institution has been emphasized.

The evaluations of the poets and scholars who studied kopuz have been included. The functions of kopuz as an instrument have been indicated and its role in the development of Turkish music has been examined.

Keywords: Kopuz, Turkish World, Şaman, Baskı, Turkish Music

---

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

Kopuz, Türk kültür tarihi içinde çok önemli bir yere sahip olduğu için, Türk tarihi ve folkloru ile ilgilenen her bilim adamının ilgisini çekmiştir. Yazılı kaynaklar kopuzu, bin yıl öncesine kadar götürebilmektedir. Mûsikî tarihine başlangıç sayılabilecek kadar eski bir geçmişe sahip olan Türk Mûsikî'si'nin millî sazı “*Kopuz*” hakkında etraflı ilk bilgiyi, pek çok tarihî kaynağa başvurarak, Fuad Köprülü verir. “*Türk Edebiyatı'nın Menşei*” isimli eserinde, Türk şiirinin kaynağını izah eden Köprülü, kopuzun millî edebiyatımızdaki yerini, önemini belirtirken, aynı zamanda Hun Türklerinde mûsikî hayatına dair ilk bilgiyi de vermektedir. Bu bilgiye göre; milattan önce Hun Türklerinde saray erkânına mûsikî âletlerinin hediye olarak verilmesi millî bir adet halindedir. Periskes Rheter, V.yüzyıl Hunlarından bahsederken; Hunların türkülerinin ve kahramanlık destanlarının olduğunu kaydeder. Tanık olarak da Attila'nın hükümet merkezine girdiği zaman, Hun kızlarının kendisini türkülerle karşılamalarını ve akşam Attila'nın sofrasında iki Hun ozanının hazırladıkları türkülerle onun zaferlerini övmelerini gösterir¹.

Tukiyu Türklerinin mûsikîye büyük önem verdiklerini, erkeklerin “Hyupu” isimli bir müzik âletini çaldıklarını ve bu âletin de kopuzdan başka bir şey olmadığını Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz.²

Kopuz hakkında tesadüf edilen ilk metinler, Uygur Türklerine aittir. Bu metinleri inceleyen Pelhut, bir metinde Uygur Türklerinin İdikut adı verilen hükümdarlarından Bökü Kağan'ın gayet güzel kopuz çaldığını ifade etmiştir.³ Bir başka araştırmacı, Pelliot, yayınladığı metinde; Uygur şehzadesinin fevkalade güzel kopuz çalıp söylediğini nakletmektedir.⁴ Ancak Uygurlarda bu âletin yapısı ve biçimine dair kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.

Uygurlarda kadın ve erkeklerin bir araya toplanarak mûsikî âletleri çalıp, raksettikleri ve şarkı söylediklerini belirten kaynaklardan bazıları da Çinlilere aittir. Uygurlardan sonra eski Türk hayat ve anelerini olduğu gibi korumuş olan Altay Türklerinin de kullandıkları başlıca mûsikî âleti kopuzdur. Baksılar bütün icraatını bu âletle yapmakta idi.⁵

¹M. Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatının Menşei”, Milli Tetebbular Mec. s. 57-63.

² Ahmed Caferoğlu, “Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu I” Ülkü Mec. C.XII, sa: 71, s. 394.

³ Radloff: Das Schamenthum Hend Sein Kutlus s. 59.

⁴ Pelliot, La version ouigure de l'histoire des princes kalyanamkara et Papamkara T. Oung pao XV. Leiden 1914, s. 258-259.

⁵ Ahmed Caferoğlu, a.g.e, s. 394.

Baksı, destan dönemi Türk Edebiyatında kopuzla birlikte anılır. Radloff, lugatinde baksı kelimesini, kopuz vasıtası ile Şamanlık yapan “Kırgız şamanı” olarak izah eder.⁶ Kırgız baksıları, kopuz çaldıkları zaman bütün cinleri kendilerine tâbi kıldıklarına inanırlardı. Bütün icraatı ile Kırgız ananelerini yaşatan Baskılar, düğün meclislerinde buldukları gibi ağır hastaların tedavisi için de davet edilmekte idiler.

Kopuzun Kelime Anlamı

Kopuzun kelime anlamı ve söyleniş farklılıkları kaynaklara göre değişiklik göstermektedir.

Kaşgarlı Mahmud, kopuzu Arapların kullandığı uda benzeterek, “*kobzamak*”, “*kobzaltmak*”, “*kobzatmak*”, “*kobuzlug*”, “*gobsalmak*” gibi aynı kökten türeyen bir takım kelimeleri belirtmekle yetinmiştir Kaşgarlı’nın buçı, buçı kupuz çalgısı için verdiği karşılık ise “inleyen utlardan bir ut, kaz göğsü adı verilen sazlardan bir saz” şeklindedir. ⁷

“XIII. yüzyılda yazıldığı bilinen İbni Mühenna lugatinde ‘kobur’ isimli bir çalgıdan söz edilir. Bu çalgı, Altay Türkleri arasında ‘kopur’ ve ‘kuur’ adları ile anılmaktadır.”⁸

1363 yılında yazılmış olan Kuman – Fars – Latin lügati Codex Cumanicus’da “Sonator” çalgıcı kopuzcu manasında “cobuhçi” ve ondan türeyen “kopsaptrur”, “kopsagan” gibi fiillere rastlanmıştır.⁹

Houtsma lugatinde bu kelime, “*kobuzcu*” şeklinde anılmakla tashîh edilir. Araştırmacı Nemeth Gyula ise “*Kobuhci*” kelimesini Peçenek şivesindeki şekli ile tesbit eder.¹⁰

Gazimihal, Kopuz sözcüğünün bu günkü boğaz (kop-boğz) kelimesi ile yakın bir anlam içerdiğini söylemektedir.¹¹

Kopuzun “*telli-mızraplı*” ya da “*telli-yaylı*” bir çalgı olduğu tartışmalıdır. Reinhard, “Kolca kopuzun yaylı bir saz olduğunu ve rahatlıkla kullanılabilmesi için uzun bir kolunun olduğunu, söyler.”¹² Wambery ise; “Türklerin ilk

⁶ Radloff, Lügat, C.IV, s. 1446.

⁷ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati’t-Türk Besim Atalay Çevirisi, 1331, II. 185, 289.

⁸ Gazimihal M. Ragıp age., s. 19.

⁹ Geza Kuun, Codex Cumanicus, Budapestini, 1880, s. 103.

¹⁰ Nemeth, Die inschriften des Schatues Von Nagy-Szent-Miklos, Budapest 1932, s. 54-56.

¹¹ Gazimihal M. Ragıp, age. s.15.

¹² Reinhard, Kurt Et Ursula, “Die Musik Der Turkei” de traduction et d’adaptation, Buchrt (Chastel) 1969.

kullandığı çalgının sızığa olduğunu kopuzun ise onun gelişmiş bir şekli olduğunu, yaylı kopuzun yaysız kopuzdan daha sonraki bir merhale olabileceğine dikkatleri çeker”.¹³

Kopuzun Şekli ve Türk Topluluklarında Kopuz

“İlk Türk kopuzunun göğüs kısmı deriden imal edilmiştir. Sapında perdeler bulunmaktadır ve telleri at kılından yapılmıştır”.¹⁴ Tarihçi Hammer, “kopuzun ahşap göğüs kısmının XVI. yüzyılda Anadolu Türklerince yapıldığını belirtir.”¹⁵ Ataman'a göre, “uzun saplı armudî veya üç kenar gövdeli olup, önceleri perdesizken Anadolu'ya gelişle birlikte bağırsak ya da at kılından yapılan telleri madenî tele dönüşmüş, sapına perdeler bağlanmış bir çalgıdır.”¹⁶

“Kırgız kahramanlık destanî şiir anlatımı, herhangi bir aletin eşlik etmediği tek sesli (monodik) bir özellik gösterir, aksine lirik türkü söyleyicisi ve lirik aşk destanları anlatıcısı olan akın, solo icralarda kullanılan bir müzik aleti olan komuz çalar. Kırgız komuzu ud tipinde telli bir çalgı olup, üç telli ve perdesizdir.”¹⁷ Komuz kelimesi, Dede Korkut Kitabı'nda geçen kopuz ile ilişkilendirilmektedir. Kopuz, Dede Korkut Kitabı'nda ozanı da ifade eden “*Kolca kopuz getirüp ilden ile bigden bige ozan gezer. Er cömerdin er nakesin ozan bilir.*” sözüyle yakından alakalıdır.¹⁸

Uygurlarda olduğu gibi Kıpçak kopuzunun da şekline dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak kopuz, Kıpçak Türk mûsikî hayatında ve edebiyatında çok önemli bir yer tutmuştur. Kıpçak Hanı, Rus hükümdarı Monamah'ın ölümünü duyurmak ve kardeşinin vatanına geri dönmesini sağlamak için mugannisini, kopuzcusunu göndermiştir. Bunu yapmakla haberci kopuzcunun görevi, hükümdarın kardeşine Kıpçak şarkıları okuyarak, hükümdarın ölümünü hatırlatarak sureti ile onu etkilemek, duygulandırmak ve geri dönmesini sağlamaktır.

Kopuz, tarih içindeki seyahati sırasında geçtiği coğrafyalarda onu kullanan toplulukların şarkı ve melodilerine göre şekillenmiş, Türk kavim ve kabileleri arasında başka mûsikî âletleri ile karışmış ve farklı bazı sazlar da kopuz ismi ile

¹³ Gazimihal M. Ragıp, age. S.14-17.

¹⁴ Gazimihal M. Ragıp, “Kopuzdan Son Hâtıralar”, TFA, C.VI, sa:144, Temmuz s.2437-2438.

¹⁵ Gazimihal M. Ragıp, “Baş Ozan Korkut Ata ve Onun Yeltene Kopuzu”, TFA C.V sa:104 Mart 1958 s.1653-1654.

¹⁶ Ataman S. Yaver, Anadolu Halk Sazları, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1938, s.11.

¹⁷ Reich Karl, Türk Boylarının Destanları (Çev. Metin Ekici), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay. 805, Ankara 2002, s.108.

¹⁸ Ergin Muharrem, Dede Korkut Kitabı, 2 Cilt TDK Yay. Ankara 1958-1963, s.169, 219.

anılmıştır. Bu sebeplerle olsa gerek, Türkler arasında asırlardan beri kökleşen kopuz, kendi aslı şeklini her yerde muhafaza edememiştir.¹⁹

Elde edilebilen en eski bilgilere göre, eski millî Türk kopuzu, bir gövde üzerine gerilen teller ve bir saptan ibaret olup, parmaklarla tellere dokunulmak sureti ile çalınan bir sazdı. Çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğu için bir çok farklı tanımı yapılmıştır.

Köprülü'ye göre kopuzun; kopuz-ı rûmî ve kopuz-ı ozan olmak üzere iki şekli vardır. Ozan kopuzunun bütün telli sazlardan daha uzun bir kâsesi vardır ve üç tellidir. Rûmî kopuz ise beş telli olup, daha çok uda benzeyen bir sazdır.

M. Ragıp Kösemihal, kopuzun XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da kullanılan Tambur örnekleri olup, "colachon", "coluchon", "colasicione", "colacio" gibi isimlerle çalgı müzelerinde yer aldığını söylemektedir. Kösemihal, "Şemsi Yastıman ve Kopuz" isimli yazısında da, kopuzun mızrapla çalınan bir saz olduğunu ifade eder.²⁰

İlk Türk müzikoğlarından Abdülkadir Merâgî ise "Bir tahta parçasını oyarlar ve küçük bir ud şekline koyarlar. Yüzüne deri gererler, üzerine beş tane çift tel bağlarlar" şeklinde tarif ettiği kopuzun düzeninin de ud gibi olduğunu söylemektedir.²¹ Bu kayıt, kopuz ve ud arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

Kopuzun çeşitlerinden biri, Bucı Kopuz'dur. Bu "kaz göğsü" adı verilen sazlardan biri olup, bir çeşit uddur.²²

Kopuz, eski Türk topluluklarında da farklı şekillerde tanımlanmıştır: Kırgızlarda ve Kazaklarda, Lewşin'in yaptığı tarife göre, eski Rus kemanına benzer ve içi oyuktur. Bir çanağı vardır. Çanağın üst tarafına bir sap takılmıştır. Telleri oldukça kalın olup, at kılından yapılmıştır. Viyolonsel gibi iki diz arasında sıkıştırılarak icrâ edilmektedir. Viyolonsel gibi tonu da oldukça kabadır.²³

Kafkas Nogaylarının kullandıkları kopuz da yapısı itibarı ile aşağı yukarı Kırgızlarınkine benzemektedir ve yayla çalınmakta olup, iki telli keman gibidir.

¹⁹ Bu konuya Kopuzun Müsîkî içindeki yeri başlığı altında değinilecektir.

²⁰ M. Ragıp Kösemihal, Halk Müsîkîsi Araştırmalarının Müsîkî Tarihine Yardımı XIII. Beynelmîlel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi Tebliğler Kitabı Ank. 1939, s. 295.

²¹ Murad Bardakçı Abdülkadir Merâgî, İst. 1986, s. 91-99.

²² Divan-ı Lügati't Türk III, 129 (Besim Atalay, Çev.) s. 173.

²³ Efron Brokgauz, Rus Ansiklopedisi, S. Petersburg 1895, s. 30, s. 496.

Orta-Asya Türklerinden sonra kopuz özellikle Anadolu Türklerince benimsenmiştir. Arap tarihçilerinden İbn-i Haldûn, eserinin mukaddimesinde mûsikîden bahsederken, kopuz ile alakalı olarak şunları söylemektedir: "...diyar-ı garb'da âlât-ı gınanın bir sınıfı dahi hepsi hava için tecvif olunmuştur. Zikrolunan âlât-ı evtârın bazısı bir kürre-i müstedine kıtası şekil üzere masnudur ki tanbur ve kopuz bu nev üzere mamuldur."²⁴

Orta-Asya kavimlerinde sevilerek çalınan kopuzlar, kullanıldıkları mahallelere göre hem şeklen hem de icra ediliş tarzı ile eski kopuzdan farklıdır.

Özbeklerde kopuzun gövdesi bir kuyruk, bir çanak, bir sap ve bir başlıktan ibarettir. Kuyruğun üstü kalın deri ile kaplıdır. Çanağın üstü açıktır ve kuyruk ile çanağın uzunluğu sap ile başın uzunluğuna eşittir. Kopuzun iki teli vardır. Her tel bir boğum at kuyruğu kılından yapılmıştır. Birinci tel boğumun kılları, ikinci telinkine nisbetle daha azdır.²⁵

Yine bugün, Minusin Altay Türk kopuzlarının bir, iki ve üç telli oldukları ile ilgili bilgiler ileri sürülmüştür.

Kazakistan'da halen tek ve çift çanaklı yayla çalınan kopuzlar mevcuttur.

Bir Mûsikî Aleti Olarak Kopuz

Bir manzum eserin ezgi olmaksızın sözlü kültürde yaşama şansı zayıftır. Ayrıca destan anlatıcısı için de ezgi ve müzik aleti çok önemlidir. Müzik aletinin kullanımı ile destan anlatıcısı, anlatımı gözden geçirme, soluk alma, vurgu gerektiren bölümlerde vurgu yapma şansını elde eder. İlk sözlü ürünlerden olan bilmeceler ve atasözlerinin bünyesinde bir mûsikînin varlığı hemen hissedilir. Sözlü kültür ürünlerinin uzun süre halk hafızasında yaşamasını sağlayan ezgi, yazılı kültüre geçişle önemini yitirmeye başlar. Ozanların okudukları türkü çeşitleri iki türlüdür. İlki herkesçe söylenip bilinen eserler ki bunlar anonim eserlerdir. Diğeri ise bu sanatçıların kendilerinin doğaçlama olarak okudukları eserlerdir. Bunlara da "obon" adı verilirdi. "Obon sallamak" türkü sallamak, türkü söylemek anlamlarındadır.²⁶

Ozanların icralarına eşlik eden yegâne çalgı da kopuz olmuştur. Binlerce yıl evvel düğünleri, eğlence yerlerini, yarı resmi dinî ayinleri, Han'ın meclisini kısacası Türk sosyal hayatını şenlendiren ve onun bünyesinde kökleşen mûsikî, çok eski devirlerden beri başta kopuz olmak üzere çeşitli mûsikî âletleri ile icra edilmiştir. Grenard, eski Turfan Vahası Türkleri ile yakından ilgili olan

25 Pîrî – Zâde Mehmed, İbn-i Haldûn Tercümesi, Mısır 1275, s. 492.

26 A. Fikret, Özbek Klasik Musıkası ve Onun Tarihi, Semerkand – Taşkent, 1027, s. 42-43.

²⁶ Ögel Bahattin, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.428.

tarihçilere dayanarak Türkler için “seyahate çıktıkları zaman bile kendi millî mûsikî âletlerini beraberlerinde götürmekle, Türkler, kendi bedîî zevklerini okşamaktan geri kalmamışlardır” ifadelerini kullanır.²⁷

XIII ve XIV. yüzyıllara doğru kopuzun bir mûsikî âleti olarak Türkistan Türkleri arasında geniş bir sahaya yayıldığı görülür. “*Yedi Su vilâyeti Süryânî-Türk mezar taşları tanıtılırken bunların içinden Mengü-Taş-Tay isimli bir kopuzcunun tanıtılması, bu devirde bu sahalarda Türkler arasında kopuzcuların mümtaz bir sınıf oluşturduklarını göstermektedir.*”²⁸ Çağatay Edebiyatı üzerinde yapılan araştırmalar, millî bir Türk mûsikîsi âleti olan kopuzun Türkistan Türkleri arasında çok önceleri tanınıp bilinen bir saz olduğunu göstermektedir. Şair Mir Haydar Meczub Timurîlerden İskender Mirzâ’ya sunduğu Mahzenü’l Esrâr Tercümesi’nde, kopuzdan söz ederek, bu âletin saray ve halk arasındaki mevkiini belirtmiştir.

Özellikle Oğuz Türkleri arasında yaygın olan kopuz, tamburaya benzeyen telli bir çalgıdır. Oğuzlarda ozanların çaldığı, Altaylarda ise şamanın dansına eşlik eden bu saz, şimdiki bağlama âilesinin de atasıdır. Kopuz, Karakalpaklarda “dutar”, “gijjak”, Türkmen bahşılarda ise “dombra” olarak karşımıza çıkar. “Kazaklar arasında kopuz, Şamanın büyücü haline geçişini sağlayan baksının kullandığı çalgıdır.”²⁹ Chadwick eserinde Kazak baksısının sihirli tedavilerini gerçekleştirmesi ve kötü ruhları kovması sırasında kopuzun rolünden bahseder. “Bahşının davul olmaksızın ırcamın büyük kısmını oluşturan şiiri seslendirirken kopuzu kullandığını, böylelikle vecd halinin de gerçekleştirildiğini belirtir.”³⁰

Üzerindeki at sembolüyle kopuz, tıpkı ritüel bir alet ya da şaman ayininde kullanılan bir davulun şamanı diğer dünyaya taşıyan atı gibi kabul edilir, şâir-destancıyı başka yerlere götürür.³¹ Eliade, kopuz ve müziğini şaman davuluna eş değerde tutarak sembolik bir değer yükler. Nitekim Buryatların at başlı sopalarnı da aynı sembolik değerle açıklar.

Kopuzun Anadolu sahasında daha çok “yelteme” olarak ortaya çıktığı görülür. Bir tür kopuz olarak tanımlanan yelteme, yel gibi hızlı anlamlarını içerir.

²⁷ Fuat Köprülü, agy. s. 64.

²⁸ Ahmed Caferoğlu, “Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu I” Ülkü Mec. C. VIII, s. 48, s. 411-426.

²⁹ Chadwick H.K. and N. K., The Growth of Literature, 3 vols, Cambridge, 1932-40.

³⁰ Chadwick, age.s.210/Eliade Mircea, Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy (Trans. N.R. Trask) Bollinger ser., 76 Princeton N:J 1964, s. 174.

³¹ Reich Karl, age. s. 109.

Evliya Çelebi “Korkut Ata'nın çaldığı kopuz olan yeltemenin iki bam telinin ve kirişlerinin arasında bir telnini bulunduğunu söyler.”³²

Kopuz, Anadolu sahasında “şestâr” ismi ile de anılmıştır. Altı telli olan bu saz, daha çok İran ve Azerbaycan Türklerince tanınıp bilinmektedir. Eski eserlerde bu çalgı altı telli kopuz olarak yorumlanmıştır.

Türk boylarında çeşitli isimler altında ve farklı biçimlerde görülen kopuzun, söz konusu toplulukların melodi yapıları, örgüleri, okuma tonları, anlatılarındaki müziksel motifler, öykü yapısı aşk ve kahramanlık şiirlerinin terennüm özellikleri gibi birçok etmenle şekillendiği görülmektedir. Bu durum ancak etnomüzikolojik bir çalışma ile açıklanabilir, değerlendirilebilir.

Anadolu Sahasında Kopuz

Fuat Köprülü, eserlerinde kopuzun Anadolu sahasındaki önemini izah ederken Dede Korkut'tan başlayarak, sırası ile İbn-i Bibi, Âşık Yûnus, Gülşehrî, Revânî, Şeyhî, Deli Lutfî, Yahya Bey vs gibi şâir ve âşıkların kopuzu severek işlediklerini belirtir.³³

İlk yazılı metinlerimizden olan Dede Korkud Hikayeleri'nde, mûsikîden, dolayısı ile kopuzdan izler vardır.

Zeki Velidî Togan'ın; “*Türklerin mûsikîsi ve hikmet pîri, Göktürk zamanındaki Oğuz yabguları nezdinde bulunan Türk hâkimi nitelikleri ile tanımladığı Dede Korkud,*”³⁴ Oğuzlarda, kopuzun ve genel olarak ozanlığın da pîri sayılmıştır.

Korkud Ata, ilk kopuzu yapan ve şamanlara kopuz öğreten ilk şamandır.³⁵ Hikayelerde diğer mûsikî unsurlarının yanında kopuz 19 kez geçer. Kopuzun, Kolca Kopuz, kolça kopuz isimleri ile hikayelerde geçtiği bazı bölümler, metinlerde geçtikleri yerlere göre şöyledir:

Kopuz	sayfa- satır
“Beyreği dahı getirüp kopuz çaldırırlardı.”	43/1
“Aydur-Hânım! Maksûdum oldur ki ere varan kız kalkup oynaya men kopuz çalam didi.”	52/200

³² Gazimihal M. Ragıp, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1975, s. 15.

³³ Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatının Menşei”, *Millî Tettebular Mec.* II, s. 65.

³⁴ Zeki Velidî Togan, “Türk Destanı'nın Tasnifi” *Atsız Mec. Sa.* 9, s. 53.

³⁵ Kopuz ve Tanburanın Mucidi, *İslam Ansk. İst.* 1955 II/865.

“Ere varan kız menem çal kopuzunu oynayayın.”	52/23
“Beyrek kopuz çaldı oynadı.”	52/26
“Ere varan kız yerinde dura kalka kol saluben oyun göstere men kopuz çalam didi.”	52/35
“Ozan geldi Yeltme * çaldı.	91/29
Kolca Kopuz	
“Aydur Hey kırk işüm kırk yoldaşum! Neye ağlarsız? Kolca kopuzum getirün benim didi.”	87/13
“Mere! Kolca kopuzum çalun, öğün meni”	91/3
Kolça Kopuz	
“Kolça kopuz getirüp ilden ile bigden bige ozan gezer.”	2/20
“Kolça kopuzum elüme virün ol yiğidi ben döndüreyim”	13/16
Dirse Han’un elini şeşdiler. Kolça kopuzun eline verdiler.” ³⁶	13/19

Son dönem eserlerinde kopuz, Yeltme adı ile karşımıza çıkar. Sûrnâme sahibi Numân Çelebi, eserinde yer yer sâzendelerden bahsederken (s.89, 141, 165, 181, 261)’de Kopuz ve yeltmeden söz açmıştır.

“Dâima olsa musâhib nola dildâre kopuz
Her ne telden çalar isen ayur ol târe kopuz

Ey tabîb-i dil ü cân nabzını tut hâlini sor
Eğilir hasta olup derd ile bî-çâre kopuz

Âşıkın gibi döğèr daireden göğsünü def
Her ne dem cevrin elinden gele gülzâre kopuz

* Yapılan araştırmalarda kopuzun yerine kullanılan bir isim olduğu, hatta bir tür kopuz olduğu kabul edilmiştir.

³⁶ Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkud’un Kitabı, İst. 1973, s. 13, 87, 91/ Saim Sakaoğlu, Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar, Sel-ün Yay. Konya 1998

Düşürüp kendi havasına ikiz yeltemesin
Kıldı ol yâr-ı kamer çehreyi âvâre kopuz

Yalvarup gâhi dizin gâhi elin öpmez idi
Âşık olmasa Revânî ol cefâ-kâre kopuz

Kopuzu sevgiliye musâhib kılan, derde ortak eden Revânî,

“Kopuz gibi kanı bir hûb-âvâz
Ki sâzun cümlesinden ola mümtaz”

beytinde olduğu gibi, kopuzu bütün sazlardan seçkin , güzel sesli bir saz olarak karşılamakla birlikte bir süre sonra yazdığı;

“Götürüp mihr-i felek bezm-i cihândan kopuzu
Başladı çalmağa şeştârı yine halk-ı âlem”

beytinde de kopuzun revaçtan düşmeye başladığını ve yerine şeştârın geçtiğini üzümlere belirtir.³⁷

Ünlü seyyâh Evliyâ Çelebi, kopuz hakkında bilgi verirken, kopuz icracılarının isimlerini de verir. “Kopuzcular 40 neferdir. Kopuzu icad eden Hersekzâde Ahmed Paşa'dır ki Fatih'in vezirlerindedir. Bu saz, Bosna, Budin, Kanije, Eğri, Tameşvar gibi serhad halkına mahsustur. Üçer tellidir. Bu sazdaki üstâdlar, Çelenkli Şahbaz Ağa, Sührâb Ağa, Yamalı Receb Ağa, Boşnak Memo Ağalardır. Bu sazcular, altı fıkra olup, altıncı fıkra Rast makamına yakın Mâhûr yapılarak geçerler.”³⁸ Evliya Çelebi, ayrıca “Yusuf Zeliha” adlı eser sahibi olan Şemsi Çelebi'nin mücidi olduğu bir sazdan da haber verir. Ancak bu bilgilerin tarihi varlığının Evliya Çelebi'nin haber verdiğinden çok daha önceye dayanan kopuzla hiçbir alakası yoktur.

Türk dilinin mimarlarından olan Yûnus da kopuzu, şeşte ile birlikte anar.

“Ey kopuz ile şeşte
Aslun nedür bu işte
Sana suâl sorarım
Aydiver bana uşta

³⁷ Rıdvan Canım Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme, Akçağ Yay. Ankara, 1998, s. 145

³⁸ O. Şaik Gökyay, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap, yapı kredi yay. İstanbul, 1995 s.207/a, 304

Yûnus imdi Sübhânı
Vasfeylegil gönülde
Ayrı değül âriften
Bu kopuz ile şeşte”

Yûnus'ta birlikte kullanılan kopuz ve şeşte (çeşte) araştırmalara göre kopuzun altı telli şeklidir.³⁹

Tarih içinde ozan, Anadolu sahasında yerini âşığa, saz şâirine bırakmıştır. Hikmet Dizdaroğlu, “saz şâirleri ozanların torunlarıdır. Ozanlar daha sonraki yüzyıllarda yetişen saz şâirlerinin atalarıdır. Ozanlık geleneği saz şâirlerinde değişik biçimlerde varlığını sürdürmektedir”⁴⁰ ifadelerini kullanarak ozan ile saz şâiri arasındaki kültürel köprüye dikkat çeker.

Kopuzun yerini bıraktığı bağlama âilesi de saz şâirinin kendini takdîmi, gücü, ritmik tamamlayıcısı, kendini ifâdesi hatta kendisi olmuştur.

Âşık Veysel'de, vekil, sırdaş, gizli dertlerin ortağı, yas tutup ustasını unutmayacak derecede yakın ve özel bir yerdedir. Veysel;

”Yanından göğsünden açılır yara
Yar gelmeden yaraların elletme”

diyerek ona bir kişilik verir. Âşık Dertli'de sosyal bir tenkid vasıtası, sadece çalanın anlayabileceği kadar dili özel bir saz olarak karşımıza çıkar.⁴¹ Pîr Sultan'da sazın ağacının Kâbe'nin kapısı, Hasan Hüseyin'in beşiği, Düldül Atının eğeri ile aynı olması sebebi ile kutsallık yüklenmiştir.⁴² XVI. asır saz şâirlerinden Karacaoğlan'ın vasiyeti, saza verdiği önemi ifâde etmek için yeterlidir. Akşehirli A. Hamdi Efendi: Karacaoğlan'ın Maraş-Cezel Yaylası'nda vefat ettiği zaman vasiyeti ile تنها bir pınar başında defnolunduğunu, sazı çürüyünceye dek başucunda asılı durduğunu nakleder.⁴³

Kopuzun hatrası olarak Anadolu'da bir çok yerleşim adı bulunmaktadır. Çalgı olarak ta Kars, Ordu, Konya ve Isparta'da hâlâ kullanılmaya devam etmektedir.

³⁹ Kösemihal Mahmut Ragıp, Kopuzdan Son Hatıralar, TFA 1994 s.2.

⁴⁰ Hikmet Dizdaroğlu, Halk Şiirinde Türler, TDK Yay. Ank. 1989, s. 18.

⁴¹ Hikmet Dizdaroğlu, age., s. 18.

⁴² A. Gölpınarlı, Pîr Sultan Abdal, İstanbul 1955, s. 22.

⁴³ Müjgan Cunbur, Karacaoğlan, Ankara, 1985, s. XV.

SONUÇ

Kopuz, hemen hemen bütün Orta-Asya'daki Türk boyları arasında ve kültürel yayılma sonucu yabancı kavimlere de ulaşarak, kullanılan bir sazdır.

Gezdiği coğrafyalarda onu kullanan toplulukların melodi yapılarına göre değişikliklere uğramış, yaygın bir saz olduğu için de yer yer başka sazlarla karışmış ve farklı isimlerle anılmıştır.

Özellikle Türk sosyal hayatının hemen her safhasında sevilerek çalınmış tutunmuş bir saz olan kopuz, Dede Korkud Hikâyelerinde geçtiği gibi, yere konması günah sayılmış, alna konup öpülerek çalınmış, ozanla baksı ile birlikte il il gezmiş, hân meclisine girmiş, hasta tedavi etmiş, kendisine Dede Korkud ismi ile anıldığı için kutsal sıfatlar izafe edilmiş bir sazdır. Müzikal varlığından ziyade kopuz, destancı ve şaman arasındaki yakın ve güçlü ilişkiyi ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir kültürel unsurdur.

Genel anlamda, üzerine deri gerilmiş bir çanak, bir sap, bir başlık ve üzerine bağlanmış tellerden oluşan kopuz, Anadolu sahasında da birçok âşık ve şâir tarafından sevilerek işlenmiştir. Yunus kopuz ile şeytayı ârifle birlikte anmıştır. Türklerin millî sazı olan kopuz, üzerindeki emaneti işleyip geliştirerek, hem Türk Musikisi organolojisinin temelini oluşturan bağlama ailesi, ud ve tambur gibi çalgıları günümüze taşımış hem de tarihte kopuzun sırtında oluşup gelişen, şamanlık, destan anlatma geleneğinin devamı olan âşıklık geleneğini bugüne dek sürdürmüşdür.

KAYNAKLAR

ATAMAN, Sadi Yaver, *Anadolu Halk Sazları*, İstanbul 1938.

BARDAKÇI, Murat, *Abdülkadir Meragî*, İstanbul 1986.

CAFEROĞLU, Ahmet, "Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu", *Ülkü Mecmuası*, C.XII, s.394.

CANIM, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yay. Ankara, 1998.

CHADWICK, H. K. and N. K., *The Growth of Literature*, 3 vols, Cambridge, 1932-40.

CUMBUR, Müjgan, *Karacaoğlan*, Ankara 1985.

- DİZDAROĞLU, Hikmet, Halk Şiirinde Türler, TDK Yay. Ankara 1989.
- Edirneli Revanî, İşret-Nâme, 1527.
- Efron Brokgauz, Rus Ansiklopedisi, S.Petersburg, 1895.
- ELİADE, Mircea, Shamanism: Archaich Techniques of Ecstasy, (Trans. N.R. Trask) Bollinger ser, 76 Princeton N:J 1964.
- GAZİMİHAL, M. Ragıp, “Baş Ozan Korkut Ata ve Onun Yelteme Kopuzu”, TFA, C.V sa:104, Mart 1958.
- Geza Kuun, Codex Cumanicus, Budapestini, 1880.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1955.
- GÖKYAY, O. Şaik, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 1. Kitap, yapı Kredi Yay. İstanbul, 1995.
- _____, „Dedem Korkut’un Kitabı, İstanbul 1973.
- İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1955 II/865
- Kaşgarlı, Mahmut, Divan-ı Lügati’t Türk, (Besim Atalay çev.), TDK Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Türk Edebiyatının Menşei”, Millî Tettebbular Mec. II.
- KÖSEMİHAL, M. Ragıp, “Halk Mûsikîsi Araştırmalarının Mûsikî Tarihine Yardımı”, XIII: Beynelmilel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi Tebliğler Kitabı, Ankara 1939, s. 295.
- _____, “Kopuzdan Son Hatıralar”, TFA Ankara 1994.
- NEMETH, Die inschriften des Schatues von Nagy-Szent- Miklos, Budapest 1932.
- ÖGEL, Bahattin, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- PELLİOT, La Version Oigure De’l Histoire Des Princes Kalyanamkara et Papamkara T. Oung Pao XV. Leiden 1914.
- RADLOFF, Lugat, C.IV.
- REİCH, Karl, Türk Boylarının Destanları, (Çev. Metin Ekici), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay. 805, Ankara 2002.
- REİNHARD, Kurt Et Ursula, “Die Music Der Turkei”, de traduction et d’adaptation, Buchet (Chastel), 1969.

